

תקציר

הדינמיקה הפוליטית בין מדינות המפרץ הפרסי ערב הפינני בריטי, 1971-1968

מחקר זה מתמקד בסיפורם של שליטים (*hukām*, ביחיד: *hakim*) ומדינות במפרץ הפרסי¹ בין השנים 1968 – 1971, כלומר בתקופה שלאחר הכרזת בריטניה על פינני כוחותיה מן האזור לאחר 150 שנות שליטה במפרץ. לסיפור זה נושא מאגד אחד: התמורה במבנה הפוליטי במפרץ הפרסי בארבע שנים אלה עומדות אפוא במרכזו של המחקר. את התמורה אפיינה תחרות בין השליטים על כוח ויוקרה, ועל כן זהו סיפור על מרכזי שלטון ומנהיגים ולא על מדינות נטולות פנים. מוחמד רזא פהלווי מאיראן, המלך פייצל מערב הסעודית, השיח' זאיד מאבו ט'בי, השיח' צבאח מכווית, השיח' רשיד מדְבִי, השיח'ים אחמד וח'ליפה מקטר, השיח' עיסא מבחרין ויועציהם הבכירים הם הדמויות המרכזיות בסיפור זה. אירועי התקופה הנחקרת נטועים במתח שבין צורות שונות של הסמכות הפוליטית שהתקיימו באזור במהלך תקופה זו: לאורך החוף סמכותם של הים, באיראן של השאה "הלאומנות הפוזיטיבית", וזנים שונים של פאן-ערביזם מהפכני שהתפתחו בעיראק ובדרום תימן.

אף שחשדות הדדיים בין הערבים והאיראנים כמו גם המתח בין סמכות מסורתית לסמכות מהפכנית ממלאים תפקיד חשוב בתלודות האזור, אין זה המוטיב היחיד שסביבו התגבש המחקר. מחקר זה מתמקד בשאלה: **איך הגיבו שליטי המפרץ על החלטת בריטניה משנת 1968 לפנות את כוחותיה מן האזור?** במלים אחרות, סיפור זה מתאר ומבאר את השינוי הפוליטי במפרץ שנגרם על ידי אירועים ספציפיים בין השנים 1968 – 1971 מנקודת מבטם של שליטי המפרץ.

גיימס אונלי (James Onley) וסולימאן חלאף ציינו ש"היסטוריונים הסבירו את הבריתות המשתנות תדיר אך ורק במונחים של האינטרסים האישיים של השליטים ושל פרגמטיות ממולחת. עד כה לא ניתן הסבר היסטורי של היחסים האזוריים במונחים של התרבות

שם המפרץ הוא נושא פוליטי שנוי במחלוקת בין הפרסים לבין הערבים באזור. בעבודה זו השם ימשם השם "המפרץ הפרסי" מפני שהוא הנפוץ ביותר. בחלק מן המקרים ייכתב "המפרץ" בלבד, וזאת לשם הקיצור וללא כל כוונה פוליטית.¹

הפוליטית הערבית". מחקר זה מבקש למלא חלל זה ואף להוסיף את הממד האיראני לסיפור היחסים התוך-אזוריים ששררו בתקופה זו במפרץ.²

בתוך כך המחקר מציג ומבהיר את דפוסי הפעולה ותפישות העולם של השליטים במפרץ. במקרים רבים היו תפישות אלה שזורות בניסיון ההיסטורי ובזיכרון הקולקטיבי של כל אחת משושלות השליטים. סיפורי המורשת האלה עיצבו את תמונת העולם של שליטי המפרץ והשפיעו על התנהגותם ועל החלטותיהם. מחקר זה מתחקה אחר עיקרי יסוד אלה ובוחר את השפעתן על העשייה (או אי העשייה) של השליטים בארבע שנות פינוי הכוחות הבריטיים מן המפרץ. הפרק הראשון במחקר סוקר קצרות את מקורות הסמכות הפוליטית במפרץ. הוא גם משרטט את שורשי הקונפליקטים ההיסטוריים שתחילתם בשתי המאות שלפני הפינוי הבריטי ואת השפעתם הפוליטית באזור ניכרת גם בין השנים 1968 ל-1971. תפישות אלה מתמצות בארבעה תמות אנליטיות המפורטים בפרק הראשון ורישומן ניכר לאורך כל המחקר.

ראשית, כבוד אישי ויחסי סטטוס היו בלב לבה של עצם ההישרדות הפוליטית באזור. במהלך כל התקופה התבטא הדבר בצורה המובהקת ביותר בתחרות האזורית על דומיננטיות ועל מעמד של "ראשון בין שווים". הארגון החברתי לאורך החוף הערבי של המפרץ היה מבוסס על יחסי משפחה שבטיים, אמיתיים או מדומים. הסמכות והכוח היו בידי "שוויים" דומיננטיים או בני משפחה דומיננטיים המאורגנים בארגוני סולידריות חברתית (*khānāt*) שנועדו להגן על חבריהם. כל אותה עת התנהלו השליטים החלשים יותר במפרץ אל מול הכוחות ההגמוניים וניסו לשמור על אוטונומיה לעצמם ולקבוצות השבטיות שלהם. דגם זה של התנהגות חברתית-פוליטית מאופיין גם הוא במסגרת המינהג הערבי של "חיפוש הגנה" כחלק מיחסי מְגן-מוגן המתוארים בפירוט בפרק הראשון של מחקר זה.

חיפוש הגנה והתחרות על מעמד של "ראשון בין שווים" בהתבסס על יריבויות שבטיות והיסטוריות היה ממד חשוב בארבע שנות משא ומתן שהביא ליצירת המדינות העצמאיות בחריין, קטר ואיחוד האמירויות הערביות בסוף שנת 1971. לתחרות הזאת על מקום "ראשון בין שווים" או על שמירת חופש פעולה בכל ברית פוליטית בין השיחיים הערביים לאורך חוף המפרץ היתה השפעה מכרעת על דרך התנהלותם של שליטים מקומיים בתקופה הנחקרת.

אזור המפרץ בשנת 1968 כלל את המדינות הגדולות איראן, עיראק, ערב הסעודית וכווית אך גם את האמירויות הערביות אבו דאבי, עג'מאן, בחריין, דובאי, פוג'יירה, קטאר, ראס אל-ח'ימה, שארג'ה, אום-אל-קייין וגם את ² סולטנות מוסקאט ועומאן.

חיפוש חסות ותחרות על "מקום ראשון בין שווים" מילא תפקיד חשוב גם בסכסוכים הטריטוריאליים שהתחדשו בארבע שנים אלה: (1) התביעה האיראנית על בחרין; (2) העימות בין איראן לעיראק על הגבול בנתיב המים שט אל-ערב; (3) המחלוקת בין איראן לשארגיה על הבעלות על האי אבו-מוסא ועם ראס-אל-חיימה על שני איי תנב; (4) המחלוקת בין ערב הסעודית לבין אבו-ט'בי, סולטנות מֶסְקָט ועומאן והבריטים על נווה המדבר בורימי.

מחלוקות טריטוראליות אלה תוארו לעתים קרובות במונחים חומריים המדגישים את אפשרויות הגישה אל משאבי נפט או במונחים היסטוריים-משפטיים המתווים את מכלול התביעות ההיסטוריות המתחרות המבוססות על פרשנות לאומנית של ההיסטוריה. אלא שהסברים חומריים והיסטוריים-משפטיים אינם מסבירים בצורה מספקת איך ומדוע שבו ועלו מחלוקות אלה כמקור לסכסוך דווקא אז. מחקר זה בוחן מחדש את הסכסוכים הטריטוריאליים של אותה תקופה בעזרת גישה הקשרית המתמקדת בתמרונים להשגת שליטה שעלו במהלך הפינוי הבריטי. בתקופה הנחקרת חל שינוי חשוב במבנה הכוחות האזורי בשל התוכנית הבריטית לפנות את הכוחות מן האזור. מחקר זה טוען כי הסכסוכים הטריטוריאליים המתוארים בכל אחד מפרקיו היו תסמין של תחרות חדשה להשגת כוח בתוך שליטת "השווים" ולהשגת מעמד של "ראשון בין שווים" בהיעדרם של הבריטים.

שנית, חוסר האמון ההיסטורי והחשדנות ההדדית בין השליטים הערביים של המפרץ לבין השאה של איראן היו אבן נגף עיקרית בדרך לשיתוף ולתיאום למרות תחומים משותפים של אינטרסים פוליטיים ואסטרטגיים. עיתונאי לבנוני שדיווח מן המפרץ בתקופה זו ציין כי "בימים אלה המשותף בין כל הערבים – שיחיים ושאינם שיחיים – הוא הפחד מפני השאיפות האיראניות ואיומן על הזהות הערבית של המפרץ". כמוהו ציין גם רוחאללה רמזאני ש"האתוס הלאומי-תרבותי המפולג" כמו גם "הבדלנות התרבותית של שני עמים עתיקים אלה" הם חלק מן "הסכסוך האיראני-ערבי על כוח שראשיתו עוד במאה הרביעית". עם זאת, הנושא אינו מונוליתי. הנרטיב שבו מתמקד הפרק השני ינסה לזהות את הנסיבות שהולידו את חוסר אמון היסטורי בין הערבים לאיראנים ומסביר כיצד לחוסר אמון זה היה תפקיד חשוב יותר או פחות בהתפתחויות הפוליטיות של התקופה.

התמה השלישית במחקר זה, מעבר ליחסים התוך-אזוריים במפרץ, מתמקדת בחשיבות מעמדו האישי של המנהיג כמרכיב חשוב במשוואת היחסים בין שליטים לנשלטים. מוחמד רזא, השאה של איראן, המלך פייצל מערב הסעודית והשיחיים שמשלו בחוף המפרץ ראו כולם את עוצמת הסמכות שלהם כקשורה ישירות ליוקרתם האישית. כתוצאה מכך היו כל השליטים

רגישים וקשובים להשפעת האירועים על יוקרתם האישית, גם אם המקורות או הנוסחאות לגיטימיות ויוקרה היו שונים משליט לשליט. למשל, המלך פייצל, כמו בניס חשובים אחרים של בית-סעוד, ראו במחלוקת עם אבו-טיבי ועם הבריטים על נווה המדבר בורימי גורם בעל השפעה ישירה על יוקרת המשפחה השלטת. השאה מוחמד רזא מצדו ראה במחלוקת עם שארגיה וראס אל-ח'ימה על אבו מוסא ושני איי תנב שאלה של יוקרה (אף שלא חדל להתייחס לסוגיה זו במונחים אסטרטגיים של אבטחת מיצרי הורמוז); השאה הבין את האופן שבו רואה עמו את יוקרתו כיוקרה המבוססת על כוח, ולא דווקא כוח המבוסס על יוקרה.³

התמה הרביעית מתמקדת בהשפעת מורשת פינני כוחות בריטניה משטח החסות של עדן בחלקו הדרומי של חצי האי ערב בשנת 1967. בספרות המחקרית הקיימת על הפינני הבריטי מן המפרץ אין התייחסות מספקת להשפעת הפינני מעדן על שליטי המפרץ. הבריטים הודיעו על פינני כוחותיהם בינואר 1968, פחות מחודשיים לאחר השלמת פינני הכוחות הבריטיים מעדן בסוף נובמבר 1967. משנת 1968 ועד 1971 חששו שליטי המפרץ שפינני הכוחות הבריטיים מן האזור יהווה חזרה על פינני עדן ויצור "ריק שלטוני", אשר יזמין חתרנות מהפכנית אלימה כלפי הסמכות הפוליטית המסורתית במפרץ. לאחר תבוסתו של נאצר במלחמת ששת הימים ביוני 1967 הם כבר לא ראו במצרים איום מהפכני משמעותי, אך מוקדי התמיכה הסובייטית - עיראק, סוריה ודרום חצי האי ערב – המשיכו להוות איום חתרני מהפכני מסוכן לשליטי המפרץ. הפיכות צבאיות הפילו את המשטר המלוכני בסודאן במאי 1969 ואחר כך בלוב בספטמבר 1969, וחיזקו את חשש השליטים מסחף רעיוני מסוכן לעברם.

מחקר זה מתמקד אפוא באופן שבו תפסו השליטים את האינטרסים של מדינותיהם – ביטחון, כוח, שגשוג, כבוד ויוקרה – ודאגו לטפח אותו כדי לשמר את שלטון שושלותיהם ולהגן עליו. ועם זאת, בנוסף לארבעת התמות הנטועות בהתנסויות ההיסטוריות של השושלות במפרץ.

---

³ סוגיות אלה מוסברות בפירוט בפרק 6 על בוריימי ובפרק 8 על השאה ועל איי המפרץ.